

EŞ'ARÎ KELÂM EKOLÜNDE BİLGİNİN KAYNAĞI OLARAK HABER

Abdülgaffar ASLAN*

Abstract

This study is about the two points concerning the Islamic theology, namely the science of Kelam. The first point deals with the concept of "the authentic knowledge (haber-i sâdik)", which is one of the three basic elements accepted as the source of knowledge in the science of Kelam. This point is examined from the point of the Eshari school of thought. The second point is the examination of this concept for becoming a basic factor in the construction of the Islamic belief and ethical system.

İnsanın bilgi elde etmesinin yollarından birisi de, kendinden önceki nesillerden aldıkları haberlerden yararlanması ve ona göre itikadî konulara ilişkin gereken ana projeyi ortaya koymasıdır. Biz burada İslâm Kelâm ekolleri içerisinde Eş'arîlere göre test edilebilir ve doğrulanabilir bilgi kaynaklarından sadece haber kavramı üzerinde duracağız. Yani Eş'arî ekolüne mensup kelâmcıların kelâmî problemlerinin çözümünde bilgi kaynaklarından "haber" kavramının ele alınışlarında gaye ve hedeflerine ne derece uygun düştüğünü ve bunları gerçekleştirirken hangi metodu izlediklerini araştırmak olacaktır. Bu nedenle başta İmâm Ebû'l-Hasan el-Eş'arî (324/936) olmak üzere, Kâdî Ebû Bekr el-Bâkılânî (403/1012), Abdulkâhir el-Bağdâdî (429/1037), İmâmü'l-Harameyn Ebû'l-Meâlî el-Cüveynî (478/1085), Ebû Hâmid el-Gazzalî (505/1111) Fahrüddîn er-Râzî (606/1210), Seyfüddîn el-Âmidî (631/1233), Sa'duddîn et-Teftazânî (793/1390) gibi kelâmcıların bu meselede ortaya koydukları temel yaklaşımları üzerinde durulacaktır.¹

Bilgi nasıl tanımlanırsa tanımlansın iki uçlu bir izafettir. Bunun bir ucunda bilen, yani bir çok özellikleri içinde taşıyan, -bilhassa hâdis bilgi söz konusu olunca²- algılayan, düşünen, çıkarımlarda bulunan şuur sahibi bir

*SDÜ İlahiyat Fakültesi, Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Macit Fahri'ye göre, Bağdâdî'nin *Usûlu'd-Dîn* ve Cüveynî'nin *el-İrşâd*'ı gibi bilginin mahiyetiyle başlayan eserler kesinlikle modern bir üslûba sahiptirler (Macit Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi* (çev. Kasım Turhan), İstanbul 1987, s. 168).

² Kelâmcılar genelde bilgiyi iki gruba ayırmaktadırlar: Ezeli olanın bilgisi ki, bu sonsuz malûmata (enformasyona) taallûk eden Zât-ı Bârî ile kâim bir sıfattır. Bu tür bilgi zorunlu

varlık olan insan bulunurken; öbür ucunda ise yine birçok özellikleri olan ama en önemlisi bilinmeye hazır, bilinebilecek bir varlık olan âlem bulunmaktadır.³

Bilginin mahiyeti, sahası, kaynağı ve geçerliliği düşünürlerce çok geniş bir alanı içine alabilecek şekilde kullanılmıştır. Bilgi ile düşünceler, ideolojiler, hukuk, etik inançlar, felsefe, bilim, teknoloji vb. şeyler dile getirilmektedir. Buna göre “bilgi kavramı folklordan modern bilimlerin bilgisine kadar her şeyi kapsamaktadır: Epistemik varsayımlar, tahminler, olgulara dayalı hükümler, politik inançlar, düşünce kategorileri, ahlâk normları, ontolojik varsayımlar, empirik olgular ve gözlemler.”⁴

İnsan hayatı ve ruhun gelişmesi, karşılaştığı gerçeklerle bir bağlantı kurmasına bağlıdır. Bu bağlantı da bilim yoluyla kurulur. Diğer taraftan Kur’ânî ifadeye göre, insan eşyaya ad koyma yeteneğine haizdir, yani onlar hakkında bazı kavramlar geliştirir. Kavram geliştirmek de onlara hâkim olma anlamına gelir.⁵

Bununla beraber, İslâm düşünürlerine göre varlığın gerçekliği (realizm) esastır; ve “eşyanın hakikati sâbittir, aslı vardır; bilgimiz o sayede gerçekleşir.”⁶ Yani bizim bilgimiz bu şeylerin hakikatlerine değil, sıfat ve tavırlarına aittir. Bu nedenle, eşyanın cismi hakkında topîa (icmâlî) bilgi edinebiliriz.⁷ Bundan da eşyanın objektif ve bilinebilir bir gerçekliğe sahip olduğu anlaşılır. Esasen bu hüküm bilginin mümkün olduğunu da vurgulamaktadır.

Kelâm ilmi bilginin kaynağı konusunda aynı derecede geçerliliğe sahip olan üç temel unsur kabul etmektedir. Bunlar: 1) Duyular, 2) Doğru Haber, 3) Akıl’dır.

Kelâmcıların, bilgi elde etme kaynaklarını üç olarak kabul etmelerinin iki temel esasa dayandığını söylemek mümkündür: Bunlardan birincisi, dışarıdan nakledilen ve objeye uygun düşen “doğru haberdir”. Bu

ve pratik aklın ilkeleriyle elde edilebilir. Diğeri ise meleklerin, cinlerin, insanların ve diğer canlı varlıkların sahip oldukları bilgilerdir ki, zorunlu, bedihî (apaçık, akli hakikatler) ve kesbî olmak üzere üç kısma ayrılır. (el-Bâkullâni. Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib el-Kâdî, *Kitâbu't-Tevhîd* (nşr. Richard J. Mc.Carty S. J.), Beyrut 1957, s. 7; el-Cüveynî, Abdülmelik b. Ebi'l-Meâlî İmâmu'l-Harameyn, *el-İrşâd ilâ Kavâti'l*

-Edille fi Usûli'l-İ'tikâd, Mısır 1950, s. 13-14).

³ Ülken, Hilmi Ziya, *Genel Felsefe Dersleri*, Ankara 1972, s. 47-48.

⁴ Arslan, Hüsamettin, *Epistemik Cemaat: Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*, İstanbul 1992, s. 14.

⁵ Bk. Bakara 2/30-33.

⁶ el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Kitâbu't-Tevhîd* (nşr. Fethullah Huleyf), İstanbul 1979, s. 7; et-Teftazânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer, *Şerhu'l-Akâid*, İstanbul 1973, s. 23.

⁷ Hayâlî, Ahmed b. Musa, *Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâid li Sa'duddîn et-Teftazânî*, İstanbul 1313, s. 27; Aslan, Abdülğaffar, “Nesefî’de Bilgi Problemi”, *Arayuşlar: İnsan Bilimleri Araştırmaları*, sayı:1, Isparta 1999, s. 196.

doğru haber sayesinde insanla çevresi arasında bir ilişki kurulur. İkincisi ise, insanın idrâkine bağlı olarak, ya idrâk etme özelliğine sahip olmayan duyularla veya idrâk özelliğine sahip olan akıl ile elde edilir.⁸

Teftazânî (793/1390), “bilgiye ulaştırıcı sebep ve vasıtaları” üçle sınırlandırmasının mümkün olmadığını, yani bu kaynaklara vicdan (ruhun bir şeyi doğrudan ve vasıtasız bilmesi, sevinmek, susmakla ilgili bilgi gibi), hads (sezgi) ve tecrübe gibi başka bilgi kaynaklarının da kabul edilmesi gerektiği şeklinde yapılan bir itiraza verdiği cevapta şöyle demektedir:

“Bilgi kaynaklarının üçten ibaret görülmesi ile yetinilmesi, kelâm bilginlerinin güttükleri maksadı ve felsefî tetkikleri dikkate almama âdetlerine göredir. Kelâm bilginleri, ister akıl sahibi olsun, ister olmasın, varlığı hususunda şüphe edilmeyen “havass-ı zâhire”nin⁹ kullanılması sonucunda bir takım idrâklerin meydana geldiğini görünce, duyuları; diğer taraftan dinî bilgilerin büyük bir bölümünün “doğru haber” vasıtasıyla elde edilmesinden dolayı bunları başlı başına birer bilgi kaynağı olarak kabul ettiler.

Müşterek his, vehm ve benzeri isimler alan “havâss-ı bâtına (vicdan, şuur)”nın var olmadığını, ayrıca hads, tecrübe, bedâhet ve nazarla ilgili bilgilerin ayrıntılarının kendi maksatlarıyla alakası bulunmadığını, çünkü bu gibi şeylerin hepsinin kökünün “düşünce” olduğunu tespit eden kelâm bilginleri, “aklı” bilgi kaynaklarının üçüncüsü olarak kabul ettiler. Onlara göre akıl, bir şeye yönelme, sezgiye veya tecrübeye eklenmekle yahut da öncüller düzenlemek ve pratik aklın ilkelerine uymakla bilgi elde eder. Bir takım şeyleri bilmemiz, her ne kadar bazı hallerde duyu organlarının yardımıyla oluyorsa da “idrâkin esas sebebi düşüncedir” diyen kelâmcılar, akli bilgi kaynağı olarak gördüler.”¹⁰

Görülüyor ki, kelâmcılar akli, bilginin tek kaynağı olarak değil, onu bilgiyi değerlendiren yegâne araç olarak kabul etmektedirler. Akıl, duyu ve haber ile elde edilen bilgilerin her birini birbirine karıştırmadan kendi alanlarında tutarken, bir birleriyle ilgisiz kalmasını da önler. Daha sonra değineceğimiz gibi doğru haber, duyu organlarıyla algılanır. Ancak duyu organları bu haberi esas kaynağından algılamadığı için, doğru haber ayrı bir bilgi kaynağı olarak kabul edilmiştir.¹¹

İnsan bizzat gördüğü, duyduğu ve hissettiği şeyi haber vermektedir. Yani haber duyulara dayanmaktadır. Temelde duyulara dayanmayan beşerî

⁸ Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 29; *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi* (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1980, s.10-107.

⁹ Beş duyu organı demektir. Bunlar: Görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma duyularıdır. “Havass-ı hamse” ve “havass-ı selime” olarak da isimlendirilir.

¹⁰ Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 29-30 (çev., s. 107-108).

¹¹ Bk. İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm* (sad. Sabri Hizmetli), Ankara 1981, s. 36.

bir haber yoktur.¹² Duyu ve haber, akıl gibi insanı bilgiye ulaştıran sebep ve vasıtasıdır. Bu üç bilgi kaynağının her biri ayrı bir saha ile ilgili olarak objektif bilgi vermektedir. Diğer yandan birinin verdiği bilgiler diğerinin sahasına girmediği için bunlardan hiçbirinden vazgeçmemiz mümkün değildir. Aklın temin ettiği bilgiyi duyular, duyuların temin ettiği bilgiyi akıl temin edemez, haberin bize verdiği bilgileri ise ne duyular ne de akıl tek başlarına elde edemezler. Öyleyse insan bilgi elde etmek için bu üç vasıtaya da muhtaçtır.¹³

Fakat duyu ve haberin güvenilir birer bilgi kaynağı olabilmeleri tamamen akıl ile mümkündür. Çünkü doğru haberi elde etmenin bilinebilir, doğrulanabilir ve test edilebilirliği, duyularla sağlanan bilgileri ve haberden gelen rivâyetleri değerlendiren, bunları nasıl anlamlandırıp kullanacağımızı bildiren bir bilgi vasıtası olan akıl sayesinde mümkündür.

Kelâm ilminin, doğru haber ve akıl gibi sağlam bilgi kaynaklarına dayanması, yani aklî ve naklî “delil”lere sahip olması onun bilgiye bakışını ortaya koymaktadır. Delil, kılavuz, doğru yolu gösteren, mürşid, rehber demektir.¹⁴ Terim olarak da delil, “duyuların ötesinde bulunan ve zarûrî olarak bilinmeyen şeylere, doğru akıl yürütme sayesinde ulaştırılan esaslar olarak tanımlanmaktadır.”¹⁵

Delil ile kendisine delil getirilen arasındaki ilişki bilgiyi meydana getirir. Çünkü delil sadece delili olduğu şeye taallük eder; yoksa onu içirmez. Eğer delil, delili olduğu şeyi içerseydi, âlem Yaratanına işaret ettiği, O'nun delili olduğuna göre, âlemin Allah'ı içermesi gerekirdi ki, böyle bir şey saçmadır.¹⁶

Kelam ekolleri açısından bakıldığında Eş'arîler, delilleri “aklî deliller” ve “naklî deliller” olmak üzere iki gruba ayırır.¹⁷ Biz burada aklî deliller ve türleri üzerinde değil de,¹⁸ kısaca naklî delillerin tanımını vermekle yetineceğiz. Naklî deliller, doğru habere ya da uyulması gereken bir emre dayanan delillerdir¹⁹. Bunlar aynı zamanda dinî (şer'î) kaynaklar olarak da isimlendirilen Kitap, Sünnet, İcmâ ve Kıyastır.²⁰

¹² Özcan, Hanifi, *Mâturîdî'de Bilgi Problemi*, İstanbul 1993, s. 58.

¹³ Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 8; Keskin, Halife, *İslâm Düşüncesinde Bilgi Teorisi*, İstanbul 1997, s. 65.

¹⁴ İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, ty, XI, s.248; el-Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf, *Ta'rifât*, İstanbul 1308, s. 81.

¹⁵ el-Bâkılânî, *Temhîd*, s. 13; Cüveynî, *İrşâd*, s. 8.

¹⁶ Dağ, Mehmet, “Eş'arî Kelâmında Bilgi Problemi”, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, sayı: 4, Ankara 1980, IV, s.110.

¹⁷ Cüveynî, *İrşâd*, s. 8.

¹⁸ Aklî delillerin türleri için bk. Cüveynî, *İrşâd*, s. 16; Dağ, *Eş'arî Kelâmında Bilgi Problemi*, s. 111.

¹⁹ Cüveynî, *İrşâd*, s. 8.

²⁰ el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir, *Usûlu'd-Dîn*, Beyrut 1981, s. 17.

Eş'arî kelâmcılarına göre bir konunun itikâdî hükümlerden sayılabilmesi için onun nassta yer alması gerekir. Nass ya Kur'an âyeti olur veya sağlam (mütevâtir) bir hadîs olur.²¹ Ayrıca bu nassın ifade ettiği mânâ da açık olmalıdır.²² Bu şekildeki bir nassla itikâdî hükümleri doğrulama ve müdafaa etmek, ona aykırı düşen diğer akım ve disiplinlerle tamamlamayı bilmeyi kolaylaştırır.

Bu arada, öncelikle haber, haber-i sâdık ve haberin kısımları kısaca ele alınacak, daha sonra Eş'arî kelâmcılarına göre doğru haberin kısımları üzerinde durulacaktır.

HABER KAVRAMI

Haber, "hubr (hibre)" kökünden gelen bir isim olup lügatte "bir şeyin hakikatına vâkıf olmak, bir şeyin iç yüzünden haberdar olmak, havâdis"²³ demektir.

Kur'an-ı Kerîm'de "hubr" iki²⁴, haber de iki²⁵ ve çoğul olarak "ahbâr" kelimesi de üç âyette²⁶ geçmektedir. Allah'ın isimlerinden, "Kendisinden batınî haberler bile saklı kalmayan, mülkünde olup biten her şeyden, hareket eden bir zerreden bile haberdâr"²⁷ şeklinde anlaşılan "el-Habîr" de bu kökten gelmektedir.²⁸ Yine haber kelimesi "nebe'" ile aynı anlama gelmektedir.²⁹

Terim olarak haber, " mahiyeti itibariyle doğru veya yanlış olma ihtimali bulunan söz, geçmişte meydana gelen veya gelecekte vuku bulacak bir olayı bildiren söz"³⁰ gibi farklı şekillerde tanımlanmıştır. Genel olarak haberin tanımı ve ne olduğu konusunda kelâmcılar farklı görüşlere sahiptirler.

²¹ Bağdâdî, *Usûl*, s.17-18.

²² Topaloğlu, Bekir- Yavuz, Yusuf Şevki- Çelebi, İlyas, *İslâm'da İnanç Esasları*, İstanbul 1998, s. 32.

²³ Ebû'l-Bekâ, Eyyüb b. Musa, *el-Külliyât*, Beyrut 1993, s. 410; el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh*, Beyrut 1979, II, s.641; Yavuz, Yusuf Şevki, "Haber", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1996, XIV, s.346.

²⁴ Bk. Kehf 18/68, 91.

²⁵ Bk. Neml 27/7; Kasas 28/29.

²⁶ Bk. Tevbe 9/94; Muhammed 47/31; Zelzele 99/4.

²⁷ Yurdagür, Metin, *Allah'ın Sıfatları*, İstanbul 1989, s. 72.

²⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV, s.226.

²⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, s.162; Bağdâdî, *Usûl*, s. 153. Geniş bilgi için bk. Aslan, Abdülgaftar, *Kur'an'da Vahiy*, Ankara 2000, s. 115; Râğib el-İsfahânî ise, "nebe'" kavramının "mahiyeti itibariyle doğru veya yanlış olma ihtimali bulunan söz" mânâsına gelen haberden: a) Önemli ve etkili bir olayı konu edinmesi, b) Kesin bilgi içermesi, c) En azından hakikate en yakın zan durumunda bulunması gibi farklı nitelik taşıdığı söyler (er-Râğib, Ebû'l-Kâsım el-Huseyn Muhammed el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, İstanbul 1986, s. 732; Yavuz, *Haber*, XIV, s.346).

³⁰ Yavuz, " Haber", *DİA*, XIV, s.346.

HABER-İ SÂDIK (Gerçeğe Uygun Haber, Doğru Haber)

Kelâm ilminde haberin bilgi kaynağı olabilmesinin temel şartı, onun doğru bir haber olmasıdır. Doğru haber, objesine (vakıa) uygun olan haberdır. Ancak Arap dil bilginleri ve kelâm bilginlerinin çoğuna göre haber: “Mahiyeti itibariyle doğru veya yanlış olma ihtimali bulunan söz”³¹dür. Haber ya doğrudur ya yalandır veya her ikisinin de söze sokulması mümkün olandır. Eğer verilen haberin mahiyetinin doğruluğu, yalanlığı hususu tetkik edilmezse, o söz haber olmaktan çıkar. Haberın kendi muhtevasına göre doğru olması, onun objesine uygun olan haber olduğunu gösterirken, dış gerçekliğe uygun olmayan haber de yalan haber adını alır. Yani haber, objesine uygunluk gösterip göstermemesine göre değerlendirilmektedir. Haber dış âlemdeki objesine uygun ise bu durumda o haber doğru (sıdk) haberdır. Eğer dış objesine uygun değilse bu durumda haber yalan (kizb) bir haber olur.³²

Biz, akıl yoluyla bilinmeyen ve duyuların sahasına girmeyen olaylara ait bilgileri ancak haber vasıtasıyla öğrenebiliriz.³³ Ancak şunu hemen belirtmeliyiz ki, duyular ve akıl bize doğrudan, arada bir başka vasıta olmaksızın bilgi veren birer kaynak oldukları halde, haber vasıtalı bir bilgi kaynağıdır. Yani duyu ve akıl objeleriyle, bu kaynakları kullanmak suretiyle bizzat kendimiz muhatap olmaktadır. Haber de ise, durum farklıdır. Onda bilgi objesiyle doğrudan muhatap olan biz değiliz. Haber, bize “haber veren”dir. O arada bir vasıtaadır. Biz, ancak onun aktarması ve anlatımıyla bilgi sahibi oluruz.³⁴

Eşârlere göre haber, bir “haber veren”i gerektiren sözdür. O, “haber veren”in bulunmasından dolayı haber adını alır. Şayet “haber veren” bulunmazsa, bu sözü haber olarak değerlendirmek mümkün değildir.³⁵ Bu da haberin bir “haber veren”e nispet edildiğini göstermektedir. Buna göre asıl doğru ve yalan nitelikleri, haberin kendinde değil, haber verende aranmalıdır. Nitekim Allah: “Ey inananlar! Size fâsık bir adam bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın, aksi halde bilmeyerek bir topluluğa karşı kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz”³⁶ şeklindeki âyet ile haberde “haber veren”in ferdi özelliklerinin haberin sıhhati açısından çok önemli olduğunu belirtiyor. Bu da gösteriyor ki haberde kaynak ve vasıta çok önemlidir. Haber kaynağının yalan veya noksan olması, haber verenin haberi yalan veya eksik aktarması farklı sonuçlar doğurur. Yani

³¹ el-Eş'arî, Ebû'l-Hasan, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, Wiesbaden 1980, s.443; Bâkîllânî, *Temhîd*, s. 379; Cüveynî, *İrşâd*, s. 411; Ebû'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 415; Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 66.

³² Eş'arî, *Makâlât*, s. 445; Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 32-33.

³³ İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan, *Mücerredü Makâlâti's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî* (nşr. Daniel Gimaret), Beyrut 1987, s. 18.

³⁴ Özcan, *Mâturîdî'de Bilgi Problemi* s. 57.

³⁵ Eş'arî, *Makâlât*, s. 444.

³⁶ Hucurât 49/6.

doğru ve yalan, haberin vasfı olursa netice başka, haberi verenin vasfı olursa netice daha başkadır. Öte yandan doğru bir kişi yalan bir haberi doğru olarak aktarabilir, yalancı bir kişi de doğru bir haberi doğru veya yanlış nakledebilir.

Bu durumda haberin kelâmcılar tarafından bilgi kaynakları arasında kabul edilmesinin temelinde peygamberlik kurumu bulunmaktadır. Eğer haber bir bilgi kaynağı olmaz ise “vahy” ve “haber-i resûl”, hatta “mütevâtir haber” olarak aktarılan bütün bilgiler bir hamlede yok sayılacaktır. Böyle bir yaklaşım, bilgi teorisi bakımından olmasa bile, özellikle peygambere dayanan bir haber hususunda imkânsızdır. Nitekim İslâmî literatürde doğru haber kavramı ile tevâtür yoluyla elde edilen haber ve peygamberin haberi anlaşılmaktadır.

HABERİN KISIMLARI

Eş'arî'ye göre, haberin, “mahiyeti itibarıyla doğru ve yalana ihtimali bulunan söz” olarak tanımlanmasının, onun emir, nehy, temenni, istihbar vb. bütün diğer ifadelerden ayrıldığını gösterir. Çünkü bu tür ifadelere doğru ya da yalan denilemediğinden onlara haber denilemez.³⁷ Öte yandan nefy, isbât, medh, zemm, taaccüp gibi kavramlar doğru ya da yalan özellikleri taşıdığından onlara haber denilebilir.³⁸

Eş'arî kelâmcıları, Eş'arî'nin bu tasnifinden başka kendisiyle bilgi elde edilecek haberi, farklı bir şekilde gruplandırmışlardır.³⁹ Meselâ, bunlar

³⁷ Eş'arî, *Makâlât*, s. 444.

³⁸ Eş'arî, *Makâlât*, s. 444.

³⁹ Cüveynî, *İrşâd*, s.411. Bâkılânî ise, kendisiyle bilgi elde edilecek haberi gruplandırırken değişik bir yöntem uygulamıştır. Buna göre haber üç kısma ayrılır:

a) Vacip Haber: Sağlam duyular ve pratik akıl ilkeleriyle bilinen şeylerden haber vermek bu tür haberlerdendir. Örneğin, âlemin sonradan meydana geldiği, onun bir Yarancısının olduğunu, ona ait sıfatların varlığı ve peygamberlerin gösterdiği mu'cizelerin doğruluğuna kadar duyu ve akıl yoluyla elde edilen bilgiler bu türün örneklerini oluşturur. Bu tür haberler, Kadîm olandan, hâdis olandan, mü'minden, kafirden, âdilden, fâsıktan, bir topluluktan ya da tek kişiden olsun daima doğru olarak ortaya çıkar, zorunlu bilgiler sunar.

b) Mümtenî Haber: Duyular ve akıl yoluyla imkânsız olduğuna hükmedilen haberlerdir. Örneğin, şu anda Dicle Nehrinin altın olarak akmasından, iki zıddın bir arada bulunışundan, bir cismin bir anda iki ayrı yerde olması gibi haberler muhaldir. Bu tür haberler yalan haberlerdir. Zira muhal haberler, kaynağı bakımından geçersiz ve asılsızdır. O, muhal haberlerin, Allah'tan, Peygamber'den ve Peygamber'in bizzat şahitlik ederek, onun yalan söylemeyeceğini haber verdiği kişiden ve tevâtür ehlinden vaki olmasını caiz görmemektir (Bâkılânî, *Temhîd*, s. 380-381).

c) Mümkün Haber: Bunlar aklen imkânsız görülmeyen ve kendisiyle amel edilmesi caiz olan haberlerdir. Örneğin, herhangi bir yerde bir insanın öldüğünden, bir ülkede fiyatların ucuz olduğundan, Zeyd'in evinde oluşundan ya da evinde olmayışından, kendisinden sonra siyasi yöneticiyi atamasından gibi doğru ya da yalan olması mümkün olabilecek şeylerden verilen haberler bu türdendir. Bu haberlerin doğru ya da yalan olması, onun doğru olduğuna dair delile ve bu delilin sâbit oluşuna bağlıdır. Bur haber hakkında delil sâbit olmazsa o haber terk edilir (Bâkılânî, *Temhîd*, s. 381).

içerisinde Cüveynî'nin tasnifi haber ile ilgili bütün nitelikleri içerdiğinden tercih sebebimiz olacaktır.

Cüveynî haberi üç kısma ayırır:

a) Kesin olarak doğruluğu bilinen haber: Zarurî olarak veya kesin bir delil ile "haber veren" in mutlak olarak bilinen şeye uygun düşmesi bu tür haberdendir. Örneğin, duyularla elde edilen bilgiler ve zarurî olarak bilinmesi gereken her bir şeyden kaynaklanan haberler ile pratik aklın ilkeleriyle bilinen şeylerden haber vermek bu türdendir.⁴⁰ Burada Cüveynî, doğru haberi elde etmenin bilinebilir, doğrulanabilir ve test edilebilir yollarının sağlam duyular ve haberdan gelen rivâyetleri değerlendiren ve bunları nasıl anlamlandırıp kullanacağımızı bildiren bir bilgi vasıtası olan akılla mümkün görmektedir.

b) Kesin olarak yalan olduğu bilinen haber: Bunlar, "haber veren" in zarurî olarak ve pratik aklın ilkeleri sonucu elde edilen bilgilere aykırı hüküm ifade eden haberlerdir. Örneğin, duyularla bilinen eşya hakkındaki hükme aykırı haber vermek. Yine âlemin sonradan yaratıldığına dair kesin deliller bulunmakla beraber, âlemin bir başlangıcı olmadığından haber vermek bu tür haberdendir.

c) Doğru veya yalan olduğu bilinmeyen haber: Bunlar da, her iki yöne (red-kabul) ihtimali bulunan haberlerdir.⁴¹ Bu haberin doğru ya da yalan olması delilin varlığına bağlıdır. Eğer o haber hakkında delil sâbit ise, o doğru bir haberdir. Delil sâbit değilse o haber de terk edilir.

Burada Cüveynî, haberle elde edilen bilginin doğru olmasını, haberin sıhhatinin şartı olarak görmesi, onun aracılığı ile elde edilen bilgi hakkında ortaya atılan şüphelerin ve ona yöneltilen tenkitlerin delilden yoksun olduğunu vurgulamak içindir.

İnanç ve ahlâk sisteminin büyük bir kısmının üzerinde tesis edildiği doğru haber, İslâm kelâm literatüründe iki kısımda ele alınmıştır: Mütevâtir Haber ve Haber-i Resûl. Genel olarak bu şekilde iki grup olarak incelenen haberlerin kimi kelâm bilginleri, ister peygamberden gelsin ister başkalarından gelsin, bütün haberleri mütevâtir ve âhâd şeklinde taksim etmişlerdir.⁴² Bazı Eş'arî kelâmcıları da hadisçilerin geleneğine uyarak kendisiyle amel etmeyi mecbur kılan haberleri; mütevâtir, âhâd ve müstefiz (meşhur) olmak üzere üç gruba ayırmışlardır.⁴³ Biz konuyu, Eş'arîlere göre,

⁴⁰ Cüveynî, *İrşâd*, s.411. Bâkîllânî de, "Allah'ın ve Peygamber'in verdiği haberler ile pratik aklın sonucu elde edilen haberler bu grubun örneklerini teşkil eder" demek suretiyle doğru haberin kaynaklarına işaret etmektedir (Bâkîllânî, *Temhîd*,s.380).

⁴¹ Cüveynî, *İrşâd*, s. 411.

⁴² İbn Fûrek, *Mücerredü Makâlât*, s. 193; Cüveynî, *Usûl*, s. 419.

⁴³ Bağdâdî, *Usûl*, s. 20-21; *el-Fark beyne'l-Fırak*, Beyrut 1994, s. 285.

doğru haberin kısımları olarak mütevâtir ve haber-i resûl şeklinde ele alacağız.

DOĞRU HABERİN KISIMLARI

1- Mütevâtir Haber

Arap dilbilimcilerine göre tevâtür, “peşipeşine aralıklı olarak gelmek” demektir. Mütevâtir de, tevâtür’den ism-i fâil bir kelimedir. Develerin katarla belirli aralıklarla dizildiği için, yürüyüş de ona uygun aralıklı olduğunda, devenin bu tarz yürüyüşü hakkında tevâtürle aynı kökten gelen “mütevâtire” kelimesi kullanılmaktadır.⁴⁴

Bazı Eş'arî kelamcılarının eserlerinde mütevâtir haberin tanımına rastlamak mümkündür:

İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî, mütevâtir haberi, “ kendisinden haber verdiği şey ile zarurî bilginin meydana gelmesi” şeklinde tanımlamaktadır.⁴⁵

Diğer Eş'arî alimleri, genel olarak mütevâtir haberi, “yalan üzerine birleşmelerini aklın kabul etmediği topluluğun sözleri ile sâbit olan haber”⁴⁶ tarzında açıklamışlardır.

Bu tanımlardan anlaşılıyor ki, bir haberin mütevâtir haber olabilmesi için öncelikle bir topluluk tarafından nakledilmesi gerekir. İkinci olarak da, aklın, bu topluluktaki fertlerin oturup beraberce bir yalan haberi uydurmaları hususunda birleşmeleri mümkün görmemesidir. Son olarak da çok sayıda insanın verdiği bu haberin zarurî bir bilgiyi gerektirmesidir.

Eş'arîler, eksiksiz bir epistemolojik alanın tespitinde öncelikle haberin sıhhati ve buna bağlı olarak da haberin otoritesinin önemini vurgulamışlardır. Bunun için onlar, mütevâtir haberin detaylarını tartışırken, kelâm ilmindeki kendi metotlarına bağlı kaldıklarını ve meseleyi bu zeminde ele alarak temellendirmeye çalıştıklarını görmekteyiz. Bunun sonucu olarak Eş'arîler, mütevâtir haberin şartlarına, kendisiyle elde edilen bilginin değerine, konuyla ilgili diğer problemlerde bu kaynağın otoritesini temine ve onu objektif bir bilgi kaynağı haline getirmeye çok önem vermişlerdir.

a- Mütevâtir Haberde Aranılan Şartlar

Bir haberin mütevâtir olabilmesi için, o haberde bir takım niteliklerin bulunması gerekir. Zarurî bilgiyi gerektiren mütevâtir haberin şartları şunlardır:

⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*; V. s. 275.

⁴⁵ Cüveynî, *İrşâd*, s. 412.

⁴⁶ Bağdâdî, *Usûl*, s. 20; Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 33-34; Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf* (Hasan Çelebi ve Siyalkûtî Haşiyeleri ile birlikte), Matbaayı Amire 1325/1907, II. s. 45; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 34; Yüksel, Emrullah, *Âmidî'de Bilgi Teorisi*, İstanbul 1991, s.73-74.

1- Haber veren topluluğun yalan üzerine birleşmelerinin aklen imkânsız olması.⁴⁷ Eş'arîlerin çoğunluğuna göre, bir haberin mütevâtir olarak kabul edilmesi, haberi verenlerin belli bir sayıya ulaşmasına bağlı değildir. Esas olan verilen haberin hiçbir şek ve şüpheyeye mahal vermeden zarurî bilginin meydana gelmesini ve oluşmasını sağlamasıdır. Burada haberi nakledenlerin sayı itibarıyla yalan üzere birleşmelerinin imkânsız olduğu adede ulaşması ve insanın bir konuda bilgisizliğini ve şüphesini giderip onda yeni bir bilgi meydana getirmesi, haberin bilgi vasıtası olması için yeterlidir.⁴⁸ Çünkü tevâtür ehlinin asılsız ve saçma beyânlarda bulunması, onların yalan üzerinde karar kılmaları caiz görülmemiştir.

2- Haber verenlerin, haber verdikleri şeyin; ya his ve müşahedeye dayanması, veya zarurî bir bilgiyi ifade etmesi,⁴⁹ yahut da delillerle bilinen şeylere ters düşmemesi gerekir.⁵⁰ Öte yandan haber verenlerin, verdikleri haberi bilmeleri ve haberin üzerinde ittifak etmeleri gerekir.⁵¹

Biz, bu türden haberlerle, gitmediğimiz ülkeleri öğreniriz. Örneğin, Bağdat, Mekke, gibi şehirleri görmediğimiz halde onları gören topluluğun sözleriyle varlıklarını kesin olarak kabul ederiz. Bizden önceki hükümdarları, peygamberleri, çağları ve Nuh Tufanı gibi olayları da yine böyle toplulukların sâbit olan sözleriyle tanır ve biliriz.⁵² Yine bunlarla insan, mensup olduğu soyunu, kabilesini bilir.⁵³

Tevâtürden doğan bilgi akıl yürütme ve kazanılmış nazarî bilgi olmamalıdır. Zira bu tür bir bilgi zarurî bir bilgiyi gerektirmez.⁵⁴ Verilen haberin yeteri kadar delillendirilmesi ve araştırılması gerekmektedir. Eş'arîler bu hususta taassup göstermemişlerdir.

⁴⁷ Bâkılânî, *Temhîd*, s. 380; İbn Fûrek, *Mücerredü Makâlât*, s.201, Bağdâdî, *Usûl*; s. 20-21; Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 34

⁴⁸ İbn Fûrek, *Mücerredü Makâlât*, s. 18; Cüveynî, *İrşâd*, s. 416; Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 34; Yüksel, *Âmidî'de Bilgi Problemi*, s. 7; Bâkılânî ise, mütevâtir haberi nakledenlerin sayısının en az beş kişi olması gerektiğini, "mütevâtir haberi nakledenlerin adedi bir, iki, üç, ve dördün üzerine ziyade olunması gerekir" şeklinde ifade etmektedir (el-Bâkılânî, *Temhîd*, s. 384). Diğer taraftan hadis ilminde de asgari sayının tesbiti hakkında farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Bunlardan bir kısmı " bizim sayamayacağımız adetteki bir kalabalığın rivâyeti" olarak tarif etmiş, bazıları da "mütevâtir haber, ancak 310 kişinin rivâyetiyle sâbit olur ki bu sayı, Bedir savaşına katılanların sayısını gösterir." İleri sürülen diğer sayılar ise, 70, 50, 40, 20, 12, 5, 3, 2'dir; fakat bunların hiç birisi de kesin bir delile dayanmamaktadır. (Talat Koçyiğit, *Kelâmcularla Hadisçiler Arasındaki Münakaşalar*, Ankara 1984, s. 243-244).

⁴⁹ Bağdâdî, *Usûl*, s. 21. Ayrıca bk. Bâkılânî, *Temhîd*, s. 384.

⁵⁰ Bâkılânî, *Temhîd*, s. 380.

⁵¹ Bâkılânî, *Temhîd*, s. 383.

⁵² Bağdâdî, *Usûl*, s. 21-22.

⁵³ Bağdâdî, *Usûl*, s. 21-22; Fark, s. 285.

⁵⁴ Bağdâdî, *Usûl*, s. 22; Cüveynî, *İrşâd*, s. 413.

3- Haber verilen şey, mümkün olması ve akla aykırı olmaması gerekir.⁵⁵

4- Haberi nakledenlerin baş, orta ve sonunun birbirine eşit olması, her asırdaki haber verenlerin arasında irtibatın bulunması ve tevâtür derecesine haiz olmaları gerekir.⁵⁶ Bu durumda mütevâtir haberi nakledenler, müşahedelerine dayanarak bu haberi naklettikleri için, doğru olmaları ve her asırda eşit şartlara haiz bulunmaları icabeder.⁵⁷

Ü- Mütevâtir Haberin Değeri

Mütevâtir olarak isimlendirilen bir haberle zarurî bilgi elde edilir. Onun bilgisi sağlam duyularla elde edilen bilgiler gibidir. Çünkü bu tür haber sayesinde akıl yürütme seviyesinde olan ve kıyas yapanlar da yapmayanlar da bilgi sahibi olurlar. Hatta ilim öğrenme yolunun ne olduğunu bilmeyen ve öncüller tertip etme gücüne sahip olmayan küçük yaştaki çocuklar bile bu yoldan kesin bilgi sahibi olurlar.⁵⁸ Zira mütevâtir haberle elde edilen bilginin kaynağının aslı "ihbâr (haber verme)"dir.⁵⁹

Mütevâtir haberi nakledenlerin din, mezhep, milliyet, bölge gibi farklılıklardan dolayı öne sürdükleri olumsuzluklara Bâkılânî şöyle diyor: "Nazar ehli tarafından tevâtür haberi nakledenler için din ve mezheplerin değişik, sebeplerin farklı, haber verenlerin ise zorluk içinde olmaları ve onlardan cizye alınışı gibi konular söz konusu edilmemiştir. Çünkü aynı milletin mensupları, aynı babanın oğulları, bir komşu bölgenin ve bir tek şehrin insanları tarafından verilen haberler ile bilgi meydana gelir."⁶⁰

Eş'ari kelâmcılarına göre mütevâtir haber, akıl yürütmeyi bilen veya bilmeyen herkeste bilgi meydana getirmekte ve bu bilginin kesinliği konusunda kimsede herhangi bir şüphe uyanmamaktadır. Meselâ, Gazzalî'ye göre, mütevâtir olan haberleri anlamakta gerek avam (halk tabakası), gerekse havas (bilginler) birleşmekte ve her iki grup da bunları aynı ölçüde anlamaktadır.⁶¹

Dinî konularda mütevâtir haberlerle gelen bilgileri doğrudan veya dolaylı olarak inkâr etmek küfrü gerektirir. Çünkü bu, Hz. Peygamberi tekzip etmektir.⁶²

⁵⁵ Bâkılânî, *Temhîd*, s. 20; Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 34; Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, II, s. 46; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 34; Yüksel, *Âmid'de Bilgi Teorisi*, s. 74.

⁵⁶ Yüksel, *Âmid'de Bilgi Teorisi*, s. 74.

⁵⁷ Bâkılânî, *Temhîd*, s. 385.

⁵⁸ Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 34. Ayrıca bk. Bâkılânî, *Temhîd*, s. 383; Bağdâdî, *Usûl*, s. 21.

⁵⁹ Bâkılânî, *Temhîd*, s. 385.

⁶⁰ Bâkılânî, *Temhîd*, s. 385.

⁶¹ el-Gazzâlî, Ebû Hâmid, *el-İktisâd fi'l-İtikâd* (tahk. İ. Agah Çubukçu-Hüseyin Atay), Ankara 1962, s. 252.

⁶² el-Gazzâlî, *İktisâd*, s. 253

Eş'arilere göre, gerek fert ve gerekse topluluğun verdiği her haberin tevâtür derecesine ulaşması imkânsızdır. Bu demektir ki, haber verenlerin, verdikleri haberin zarurî bilgiyi ifade etmesi için, mütevâtir haberin şartlarına haiz olması gerekir. Bunun için diğer bazı din ve mezhep mensuplarının aktardıkları haberler mütevâtir haberin şartlarını taşımadığından geçersizdir. Bu türden nakledilen bazı haberler şunlardır:

1- Bütün Yahudiler, Hz. Musa'nın dininin neshedilmeyeceğini ve kıyamete kadar baki kalacağını iddia etmektedirler. Bu haber ya doğrudur veya yanlıştır. Eğer doğru ise onların dinlerinin hükmü neshedilmiş, eğer yanlış ise zaten o, mütevâtir bir haber olamaz.⁶³

2- Hıristiyanların, Hz. İsa'nın öldürülmesi ve çarmıha gerilmesi ile ilgili naklettikleri haberler hususunda ihtilaf bulunduğu gibi, onların yalan üzerinde birleşmiş olmaları da aklen imkânsız değildir, hatta fiilen de böyle olmuştur.⁶⁴

3- Yine Hıristiyanların, Hz. İsa'yı Baba ve Kutsal Ruh ile birlikte Oğul olarak kabul etmeleri ve insanları "teslis"e davet etmeleri örneği verilebilir. Müslümanlar, bu iddiaları da yalanlamışlardır. Çünkü bu haberler de tevâtürün şartlarını taşımamaktadır.⁶⁵

4- Aynı şekilde Mecusîlerin, Zerdüş'tün sembolünden (ateş kültü) haber vermeleri zarurî bir bilgiyi gerektirmez.⁶⁶

5- Kerrâmiyye fırkasına mensup bilginler tarafından oluşturulan kaynaklarda İbn Kerrâm⁶⁷ ile ilgili ilginç haberlerin nakledilmesi. Meselâ: O'nun, havada uçtuğuna ve çok kısa bir süre içinde bir şehirden diğer bir şehre intikâl ettiğine inanılırdı. Onların tevâtür haberde aranan topluluğun sayısından fazla bir sayıda olmaları ve bu şekilde inanmaları, bu nakillerin tevâtür haber şartlarını taşıdığını göstermez.⁶⁸

6- İsnâ Aşeriyye ve Râfıza, "Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin imâmetini te'vil kabul etmez açık bir nass ile belirlemiştir" derler. Bunların dışında diğer fırka mensupları böyle bir nassın olmadığı görüşündedirler.⁶⁹

Görülüyor ki, mütevâtir haber, neticede Hz. Peygambere dayansın ya da varlığın isim ve özellikleriyle veya olaylarla ilgili olsun, mütevâtirin şartlarına uygunluk arz ederse objektif ve zarurî bilgi kaynağıdır ve kesin

⁶³ er-Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *el-Metâlibü'l-Âliyye mine'l-İlmi'l-İllâhiyye*, Beyrut 1987, IX, 74; Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 34.

⁶⁴ Râzî, *el-Metâlibü'l-Âliyye*, IX, 74; Yüksel, *Âmidî'de Bilgi Teorisi*, s. 74.

⁶⁵ Râzî, *el-Metâlibü'l-Âliyye*, IX, 75.

⁶⁶ Bağdâdî, *Usûl*, s. 21; Râzî, *el-Metâlibü'l-Âliyye*, IX, 75.

⁶⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Kerrâm es-Sicistânî (255/869). Kerrâmiyye mezhebinin kurucusudur.

⁶⁸ Râzî, *el-Metâlibü'l-Âliyye*, IX, 75.

⁶⁹ Râzî, *el-Metâlibü'l-Âliyye*, IX, 75.

bilgiyi ifade eder. Öte yandan tevâtür haberde aranan şartlardan biri olan yeterli sayıdaki insanların bir haberi nakletmeleri, o haberin mütevâtir haber olduğunu göstermez. Çünkü bu tür haberler duyuların algısına dayanmamaktadır. Yukarıda altı madde olarak özetlenen niteliklerin “mütevâtir haber” içine girmemesinin temel sebeplerinden birisi de, bu haberlerin akla uygun gerçeklilik olmaması ve irrasyonel olmasıdır. Zorunlu bilgi gerektiren bir diğer vasıta da kelâmcılara göre peygamberlerin verdikleri haberlerdir.

HABER-İ RESÛL (Peygamberin Haberi)

Haber-i resûl,⁷⁰ mu’cize ile desteklenmiş peygamberlerin verdikleri haberlerdir. Bu habere, Allah’tan Peygambere gelirken “vahiy”, Peygamberden bize intikâl ederken “haber-i resûl” adı verilmektedir. Ancak kelâmcılar, bu tür haberin vahiy ile beraber peygamberin kişiliğine ait dünya ile ilgili deneysel bilgilerini de kapsamına almasından dolayı buna vahiy değil de, “haber-i resûl” demişlerdir.⁷¹ Bu tür haberin kaynağını oluşturan kişinin gerçek peygamber olup olmadığını akıl yürüterek kanıtlamak gerektiğinden haber-i resûl ile zarurî değil istidlâlî veya iktisâbî bilgi meydana geldiği ve bunun kesinlik açısından zarurî bilgiye benzediği kabul edilmiştir.⁷²

Haber-i resûlün bilgi gerektirmesi için, peygamber olduğunu iddia eden zâtın bu iddiasında doğru olduğunu ispat etmek ve açıklamak için Allah’ın onun elinde bir kısım mu’cizeler ortaya çıkarması gereklidir. Mu’cize ile desteklenmiş olmadan peygamber gönderilmez. Çünkü peygamber mu’cize ile yalancılardan, peygamber olmayanlardan ayrılır.⁷³ Ayrıca mu’cizelerin varlığı onun getirdiği dinî hükümler konusunda doğru sözlü bir kişi olduğunu kesinlikle tespit etmeyi mümkün kılar. O kimsenin doğru sözlü olduğu anlaşılınca, tebliğ ettiği ahkâmın muhtevasının da doğru olduğu konusunda kesin bir bilgi hasıl olur.⁷⁴

Kelâm bilginleri “haber-i resûl”ü üçe ayırmışlardır:⁷⁵ a) Mütevâtir Haber. b) Müstefiz (Meşhur) haber.⁷⁶ c) Âhâd haber. Eş’arî kelâmcıları

⁷⁰ Resûl kavramı için bk. Aslan, *Kur'an'da Vahiy*, s. 116-121.

⁷¹ Yüksel, *Âmidî'de Bilgi Teorisi*, s. 75.

⁷² Bağdâdî, *Fark*, s. 285; Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 35.

⁷³ Bâkıllânî, *Temhîd*, s. 130-131; Cüveynî, *İrşâd*, s. 313 vd.

⁷⁴ Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 35. Mu’cize hakkında bk. Karadeniz, Osman. İlim ve Din Açısından. Mu’cize, İstanbul 1999.

⁷⁵ Bu gruplandırma için bk. Yavuz, “Haber”, *DİA*, XIV, s.348.

⁷⁶ Müstefiz haber, “senedinin başından sonuna kadar her tabakada râvî adedi üçten aşağı düşmeyen, bununla beraber mütevâtir derecesine de ulaşamayan hadis (meşhur hadis)” (Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, İstanbul 1987. s. 116).

mütevâtir ve âhâd haber üzerinde durdukları gibi, bu iki tür haber arasında aracı durumda olan müstefiz haber üzerinde de durmuşlardır.⁷⁷

Müstefiz haber, hem bilgi hem de ameli gerektirdiği için, tevâtürle iştirak halindedir. Ancak bu haberlerden doğan bilgi, akıl yürütme ile kazanılmış nazari bir bilgi olduğundan, tevâtürden ayrılır. Oysa tevâtürden doğan bilgi kazanılmış değil, zaruridir.⁷⁸ Şefaât, havz, mîzân, mest üzerine meshetmek, kabir azabına dair hadisler, müstefiz hadisin bir kısmını teşkil eder.⁷⁹

ÂHÂD HABERLER

Öncelikle “âhâd haber (haber-i vâhid)” bir isim tamlaması olup “tek kişinin haberi” anlamına gelir.⁸⁰ Kelâm bilginlerine göre, bu haberin râvisi bir tanedir, iki tane veya daha fazla değildir. Fakih ve kelâmcılara göre, ilim ifade etmeyen bütün haberleri, ister râvileri bir tane olsun isterse birden fazla bir grup olsun, âhâd haber diye isimlendirilir.⁸¹ Başka bir ifadeyle kelâmcılara göre âhâd haber, bir topluluk tarafından rivâyet edilmiş olsa bile, mütevâtir olmayan bütün haberlere verilen bir isimdir.⁸² Bu tür haber, ilk üç asrın hiç birinde tevâtür derecesine ulaşmayan haberlerdir.⁸³

Peygambere ait olup olmadıklarından bir takım şüphe ve tereddütlerin varlığından dolayı, kelâm bilginlerine göre, âhâd haberler, kesin bilgi gerektirmediklerinden onlarla hüküm verilemez ve itikâfî konularda delil olarak alınmazlar.⁸⁴

Eş'arî kelâmcıları, bilgi kaynağı bakımından haber meselesini ele alırken, âhâd haberlere kısaca temas etmişlerdir. Onlar, bu tür haberin doğru haberin kısımları içerisinde ele almamaları, bu sözlerin Hz. Peygambere ait oluşunda şüphe etmelerine dayanmaktadır. Öte yandan, bu tür haberden duyulan kuşkunun temelinde onun epistemolojik açıdan kesinlik değil de zan ifade etmesi bulunmaktadır.

Bununla beraber, Eş'arîlere göre âhâd haber, ilim dışında, kendisiyle amel edilmesi gerekli bir haberdir. Meselâ, Bağdâdî'ye göre, âhâd haberle

⁷⁷ İbn Fûrek, *Mücerredü Makâlât*, s. 23; Bağdâdî, *Fark*, s. 285.

⁷⁸ Bağdâdî, *Fark*, s.285.

⁷⁹ Müstefiz hadisin kısımları için bk. İbn Fûrek, *Mücerredü Makâlât*, s. 23; Bağdâdî, *Usûl*, s. 12-13; Koçkuzu, Ali Osman, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, Ankara 1988, s. 87 vd.

⁸⁰ Bâkîllânî, *Temhîd*, s. 386.

⁸¹ Bâkîllânî, *Temhîd*, s. 386.

⁸² Bâkîllânî, *Temhîd*, s. 134; İbn Fûrek, *Mücerredü Makâlât*, s. 23, Cüveynî, *İrşâd*, s. 416-417.

⁸³ Gölcük, Şerafeddin-Toprak, Süleyman, *Kelâm*, Konya 1988, s. 65.

⁸⁴ Cüveynî, *Temhîd*, s. 386. Âhâd haber hakkında bk. Koçkuzu, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, Ankara 1988; Koçyiğit, Talat, “Âhâd Haberlerinin Değeri”, *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1967, XIV, s. 125-142; Ertürk, Mustafa, “Haber-i Vâhid”, *DİA*, XIV, s. 349-352.

amel etmek için bazı şartlar gereklidir: a) İsnadı sağlam, b) Râvileri adâlet vasfına haiz olmalı,⁸⁵ c) Haberin metinleri akla aykırı bir hususu ihtiva etmemelidir. Eğer bu haber aklî ilkelerle çatışıyor ve te'vili de mümkün değilse, terkedilir. Yine haberin râvisi sika, fakat metni (zahiri) akla aykırı bir hususu ihtiva etmekle birlikte, te'vili mümkün ve bizden önceki akıl sahiplerinin de o haberi rivâyet etmeleri, onun kabul edilmesini gerektirir. Ayrıca haber sahih, metni de akla aykırı değilse ve onun hükmünü nesh eden bir delil de yoksa, bu, hâkim huzurunda şahitlik eden adil şahitlerle aynı derecede bir hükmü ihtiva ettiği için onlarla amel etmek gerekir. Çünkü hâkim, onların şahitlikteki doğruluklarını bilmemekle beraber, zahire göre hüküm vermek zorundadır.⁸⁶

Bağdâdî, “bu tür bir haberle fâkihler, ibadetler, muâmelât, helâl ve haramla ilgili diğer hususlar gibi, dinin hükümlerinin fûrûuna ait pek çok meseleyi ortaya koyarlar”⁸⁷ diyerek fikhî yönden âhâd haberlerle amel etmenin gerekliliğini bir bütün olarak ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Eş'arîler haberi objektif bir bilgi kaynağı olarak kabul etmede şüphe etmemişlerdir. Onlar, eksiksiz bir epistemolojik alan tespitine çalışmışlar ve haberin kaynağının otoritesini temine ve onu bir ölçüt haline getirmeye en az duyularla ve pratik aklın ilkeleriyle elde edilen bilgi kadar önem vermişlerdir. Mütevâtir ve doğru haber ile oluşan bilgi, kesin ve zarurî bir bilgi ifade eder. Nitekim haberi doğrulukla isnat ettikleri kaynaklar Allah, Peygamber ve topluluktur. Bunlardan haber vermek, insanı imâna sevkeden, hareket ve davranışlarına yön veren, dini kurumun üzerine dayanacağı bir esasın meydana getirilmesini sağlayan bir amaca yönelik olmasındandır. Bu da varlık ve olayların yorumuna ilişkin makul bir sistemin kurulmasına ve hakikati kavrama noktasında en isabetli yolu seçmelerine vasıta olmuştur. Eğer dışarıdan gelen haber, haber verenin nefsinde belirli ve zarurî bir ilme delâlet etmeseydi, Allah, Peygamberin verdiği haberlere itaati öğütlemeydi.⁸⁸ Onlar, hangi haberin bilgi kaynağı olduğunu ve hangi haberin bilgi kaynağı olmadığını, bilgi kaynağı olan haberin nasıl elde edileceğini ve şartlarının neler olduğunu bilme zorunluluğu noktasında birleşmişlerdir.

⁸⁵ Krş. Bâkılânî, *Temhîd*, s. 168.

⁸⁶ Bağdâdî; *Usûl*, s. 22-23; *Fark*, s. 286.

⁸⁷ Bağdâdî; *Usûl*, s. 22-23; *Fark*, 286

⁸⁸ Bk. Âli İmrân 3/32, 132; Nisâ 4/59; Mâide 5/92; Enfâl 8/1, 20, 46.